

УДК 332.025

Носирєв О.О.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності та фінансів,
*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом № Ф70/17593 Державного фонду фундаментальних досліджень

Носирєв О.О. Вектори розвитку державної промислової політики в контексті національних інтересів України. У статті досліджено напрями розвитку промислової політики на сучасному етапі розвитку економіки України. Підкреслено необхідність удосконалення структури загальної економічної політики. Розглянуто вплив промислової політики на загальноекономічний потенціал держави. Наголошено на необхідності інтенсифікації інноваційного розвитку промислового сектору та активізації кластерних утворень. Запропоновано основні напрями вдосконалення промислової політики в контексті проактивного управління промисловим розвитком та підвищення рівня економічної безпеки та обороноздатності держави.

Ключові слова: промислова політика, конкурентна політика, кластери, економічний потенціал, інноваційний розвиток, економічна безпека.

Носырев А.А. Векторы развития государственной промышленной политики в контексте национальных интересов Украины. В статье исследованы направления развития промышленной политики на современном этапе развития экономики Украины. Подчеркнута необходимость совершенствования структуры общей экономической политики. Рассмотрено влияние промышленной политики на общеэкономический потенциал государства. Отмечена необходимость интенсификации инновационного развития промышленного сектора и активизации кластерных образований. Предложены основные направления совершенствования промышленной политики в контексте проактивного управления промышленным развитием и повышения уровня экономической безопасности и национальных интересов государства.

Ключевые слова: промышленная политика, конкурентная политика, кластеры, экономический потенциал, инновационное развитие, экономическая безопасность.

Nosyriev O.O. Vectors of development of state industrial policy in the context of national interests of Ukraine. In the article the directions of development of industrial policy at the present stage of development of the Ukrainian economy are investigated. The necessity of improving the structure of the general economic policy was emphasized. The influence of industrial policy on the general economic potential of the state is considered. The necessity of intensification of innovative development of the industrial sector and activation of cluster formations is emphasized. The main directions of improving industrial policy in the context of proactive management of industrial development and improving the level of economic security and national interests of the state are proposed.

Key words: industrial policy, competition policy, clusters, economic potential, innovation development, economic security.

Постановка проблеми. Промислова політика є елементом соціально-економічної стратегії держави, яка концентрується на проблемах реструктуризації промисловості. Стратегічною метою промислової політики є підвищення ефективності, конкурентоспроможності та інноваційності промислових підприємств. Актуальність розробки та реалізації векторів розвитку державної промислової політики України обумовлена необхідністю визначення шляхів і методів активізації промислового та науково-технічного потенціалу, а також кризовим станом промисловості, необхідністю запобігти процесу деіндустріалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам модернізації політики та розробці векторів розвитку українського промислового комплексу присвячено низку праць О. Амоші, Я. Базилюка, В. Гейця, В. Захарченка, М. Кизима, Ю. Кіндзерського, І. Ододюка, В. Хаустової, О. Собкевич, В. Точиліна та багатьох інших вчених. Водночас слід зазначити, що дослідження векторів модернізації промислової політики в сучасних соціально-економічних реаліях потребують постійного подальшого розвитку. Особливу роль в дослідженні векторів промислової політики держави відіграють роботи колективів науково-дослідних установ НАН України, таких як Інститут економіки промисловості [2; 5], Інститут економіки та прогнозування [1], Національний інститут стратегічних досліджень, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. Теоретичні засади моделей промислової політики, векторів перетворень на теренах України порушуються у монографії [3], в якій автором розглядаються сучасні світові теорії та тенденції впровадження методів та інструментів промислової політики, висвітлюються переваги вибору двополусної структури промисловості в українській економіці. Розробка напрямів та дослідження особливостей реалізації національної промислової політики в умовах ведення бойових дій на сході країни, зруйнованої виробничої інфраструктури, кризових проявів в економічній та політичній сферах вимагає ґрунтовного вивчення векторів розвитку промислової політики для того, щоб не припуститися фатальних помилок під час її проведення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення сучасних векторів державної промислової політики в аспекті підвищення рівня економічної безпеки й врахування національних інтересів України, а також розробка рекомендацій щодо ефективного управління промисловим комплексом.

Виклад основного матеріалу. Державна промислова політика – це діяльність Уряду, спрямована на збереження, підтримку й розвиток вітчизняних товаровиробників у галузях і виробництвах, що забезпечують життєві інтереси країни, насамперед її економічну безпеку, а також соціальний та культурний рівень життя народу.

Україна має великий інтелектуальний і технологічний потенціал майже в усіх основних галузях промисловості. Проте цей потенціал створювався не як єдиний комплекс України, а як частина народногосподарського комплексу колишнього СРСР. Це призвело до величезних диспропорцій між окремими галузями й підгалузями промисловості, високого рівня милітаризації та концентрації виробництва, відсутності замкнених технологічних виробництв і багатьох видів сиро-

вини, необхідних для функціонування промисловості незалежної України.

Таким чином, державна промислова політика має розглядатися в контексті загальних цілей економічної реформи й одночасно як відносно самостійна, цілісна система заходів, спрямованих на вирішення стратегічних і тактичних завдань відновлення та розвитку виробничого потенціалу країни.

Термін «промислова політика» почав активно вживатися в урядових і наукових колах як України, так й інших пострадянських країн з початку 90-х рр. минулого століття, коли ці країни проголосили курс на реформування своїх економік. Він був запозичений з економічної літератури розвинених країн Заходу як переклад терміна “industrial policy”. Проте вітчизняне розуміння промислової політики дещо відрізняється від розуміння “industrial policy” на Заході, де сам термін “industry” означає будь-який вид економічної діяльності, а не лише промисловість. “Industrial policy” в західній теорії та практиці більше відповідає нашому розумінню галузевої чи секторальної та структурної політики.

Багато дослідників ототожнюють поняття промислової політики з механізмами її реалізації. Окремі дослідники вважають доцільним виокремлювати з поняття промислової політики її окремі аспекти, наприклад структурний, інноваційний, регіональний, надаючи цим аспектам окремих різновидів промислової політики, таких як, зокрема, структурно-промислова, інноваційно-промислова, регіональна промислова.

Основна ідея державної промислової політики полягає в забезпеченні економічної могутності, незалежності й безпеки країни на основі розвитку високотехнологічних та конкурентоспроможних виробництв.

Мета державної промислової політики полягає в призупиненні спаду виробництва, забезпеченні модернізації, структурної перебудови й сталого розвитку промисловості України в умовах переходу до ринку як основи економічної незалежності держави, зростання добробуту народу та інтеграції країни у систему світових господарських зв'язків.

Таким чином, промислову політику слід розглядати як напрями реалізації інтересів держави (державної влади) у сфері промислового виробництва. Якщо першочергові інтереси держави пов'язані з продовженням і посиленням ринкових перетворень, то й сутність промислової політики полягає в подальшій лібералізації (дебюрократизації) відносин у сфері промислового виробництва та створенні умов для вибору суб'єктами господарювання такої поведінки, що відповідає вимогам суспільного розвитку. При цьому лібералізація не означає повну відмову від активної позиції держави з усунення всіх перешкод для економічного зростання, які не можуть бути усунені природним ходом подій.

Завдання промислової політики полягають у визначенні суб'єктів економічного зростання, забезпеченості конкурентоспроможності продукції та структурно-технологічній модернізації промислового комплексу, організації ефективної роботи з обґрунтування та реалізації перспективних проектів, розробці прогресивного технологічного обладнання для провідних секторів промисловості.

Під промисловою політикою держави слід розуміти систему правових та економічних заходів, що сприя-

ють якісній організації взаємодії та взаємовідносин галузей, підприємств промислового комплексу і забезпечують переваги конкуренції та ефективного конкурентоспроможного виробництва на основі нововведень з огляду на соціально-економічні інтереси країни. У зв'язку з цим пріоритетними цілями промислової політики в Україні є такі:

- збереження й розвиток науково-технічного й промислового потенціалу України, створення пріоритету вітчизняної промисловості відповідно до чинного законодавства, забезпечення високого ступеня економічної та енергетичної незалежності;

- оптимізація структури промисловості, стимулювання створення й виробництва конкурентоспроможної продукції, стимулювання виробництв, що здійснюють розроблення й впровадження наукоємних та імпортозамінних ресурсозбережних технологій, що не поступаються світовим стандартам якості;

- розвиток підприємств малого й середнього бізнесу, зокрема на базі реструктуризованих виробництв промислових підприємств, створення робочих місць;

- стимулювання розміщення на промислових підприємствах замовлень для обласних й державних потреб, захист інтересів місцевих товаровиробників і розширення їхніх зв'язків на міжнародному, державному й місцевих ринках товарів й послуг, розвиток ринку товарів народного споживання і виробничо-технічного призначення;

- стимулювання підприємств, що забезпечують безпечні умови праці та екологічну безпеку промислової діяльності;

- попередження негативних соціальних наслідків і пом'якшення їхнього впливу на населення в ході реформ на підприємствах промисловості [1].

Сьогодні в економічній науці та практиці не сформовано єдиного бачення щодо змісту промислової політики та її інструментів. Особливо ці розбіжності відчутні між західноєвропейською та пострадянською економічними школами. Якщо на Заході промислова політика переважно розглядається як політика, спрямована на подолання структурних криз як у галузевому, технологічному та в інституціональному розрізах, то на пострадянському просторі промислова політика часто отожднюється лише з одним аспектом – державною підтримкою окремих галузей та видів діяльності.

Сучасні стратегічні інтереси української держави полягають у збереженні й ефективному нарощуванні національного промислового потенціалу перш за все на власній території й переважно на власній ресурсній базі з урахуванням сучасних екологічних вимог із достатнім рівнем диверсифікації (за продуктовою й технологічною структурою). При цьому необхідно забезпечити баланс між промисловими галузями (секторами, виробництвами), які, з одного боку, визначають стратегічні перспективи України на глобальних ринках, а з іншого боку, є критичними з позицій національної та економічної безпеки.

При цьому важливо підкреслити, що сучасний науково-технічний прогрес і інновації відкривають нові можливості для розвитку всіх без винятку галузей промисловості як традиційних базових, так й авангардних виробництв. Через це принципово важливим стає не стільки визначення пріоритетів як таких, скільки організація стратегічної публічної співпраці держави

та бізнесу під контролем громадянського суспільства і такої координації їхніх дій, яка здатна забезпечити принципову узгодженість планів уряду й власників підприємств як щодо стратегічних цілей розвитку промисловості країни, так і щодо актуальних механізмів їхньої реалізації.

Тобто йдеться про формування “Ukraine-corporation”, або країни, що діє як велике, але єдине й цілеспрямоване товариство, як держава розвитку з активним урядом й національно-відповідальною елітою, які вважають швидкий економічний розвиток своєю першочерговою метою. При цьому майданчик для організації такої співпраці має перебувати на нейтральній території, тобто ні уряд, ні домінуючі власники підприємств не повинні мати апіорних переваг під час відстоювання своїх інтересів [2].

Український дослідник К. Ткач констатує, що слід розрізняти активну та пасивну роль промислової політики [3]. Активна роль промислової політики полягає в тому, щоб не просто виходити з динаміки сукупного платоспроможного попиту, але й формувати його на новій основі маркетингових, технологічних й фінансово-інвестиційних зв'язків, відігравати лідируючу роль у тандемі «держава – ринок».

Пасивна роль промислової політики виявляється в тому разі, якщо вона орієнтується тільки на загальний фінансовий індикатор розвитку народного господарства.

Проведення промислової політики здійснюється шляхом впливу держави на окремі елементи економічної системи країни, що формують мотивацію суб'єктів господарювання, зокрема в напрямках визначення їхнього правового та майнового статусу, організації управлінських і виробничих процесів усередині підприємства, умов взаємодії з контрагентами та державою, ресурсним забезпеченням, умовами реалізації продукції чи послуг суб'єктів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

На думку Дж. Стигліца, «хоча ринок ефективний у розміщенні ресурсів у короткостроковому плані, він не обов'язково надійний у прогнозі та вирішенні довгострокових економічних проблем, особливо таких, що мають загальноекономічні, а не виключно специфічні галузеві наслідки. Промислова політика – свого роду доповнення до ринку, засіб прискорення структурних змін у промисловості, необхідних для економічного зростання» [4].

Промислова політика має бути спрямована на створення сприятливих умов для розвитку пріоритетних з позицій інтересів всієї національної економіки галузей і виробництв. Конкурентна політика передбачає створення конкурентних механізмів там, де вони забезпечують більш високу ефективність використання обмежених ресурсів. Промислова політика, як і конкурентна, сама по собі не може забезпечити економічний розвиток та ефективне використання ресурсів або перешкодити цим процесам. Успішна сучасна модель економічного зростання не може бути побудована ні тільки методами конкурентної політики, ні тільки методами промислової політики. Трансформаційна економіка вимагає досягнення компромісу між ними.

Для здійснення промислової політики важливими є зниження бар'єрів входу на ринки, усунення недобросовісної конкуренції, необґрунтованого завищення цін з боку постачальників. Водночас під час вибору

об'єктів та методів промислової політики мають братись до уваги загрози щодо конкуренції. Це знайшло своє відображення у законодавстві ЄС про державну допомогу, де були ухвалені спеціальні закони щодо регулювання державної допомоги національним компаніям. Головним критерієм залишаються інтереси розвитку конкуренції на європейському просторі, а державна допомога може підірвати самі засади конкурентного механізму. Однак хоча ця допомога розглядається як інструмент викривлення конкуренції у ЄС, її заборона у ЄС не є абсолютною та безумовною. Вважається, що держдопомога може мати позитивні наслідки, які сприяють досягненню цілей конкурентної політики ЄС.

Розглядаючи промислову політику як систему, можна виділити дві її підсистеми, а саме функціональну та цільову. Функціональна підсистема орієнтована на вдосконалення виробництва, створює умови для забезпечення виконання постійних функцій промислової політики і модифікується під час зміни її цілей. До складу функціональної підсистеми можна віднести такі складові, як нормативно-правова, суб'єктно-інституціональна, фінансового забезпечення. Цільова підсистема пов'язана з виділенням тих видів діяльності, які об'єднуються пріоритетами промислової політики, визначенням їхніх критеріїв й на цій основі підтримкою певних галузей чи товарів, тобто з досягненнями цілей політики. Досвід реформування свідчить про те, що ринкові реформи, не підкріплені активною промисловою політикою, здатні призвести не тільки до втрати країною її технологічних позицій на світовому ринку, але й до розвитку таких негативних процесів, як значне падіння виробництва, зростання безробіття. Це підтверджує доцільність переміщення промислової політики в економічних реформах на перший план. Концептуальна основа необхідності промислової політики для України пов'язана з тими негативними явищами, які таїть у собі ринкова економіка, структурними зрушеннями, що відбуваються внаслідок переходу економічної системи від одного стану до іншого, з диспропорціями, що при цьому виникають, а саме порушеннями процесу ціноутворення, монополізацією та обмеженням конкуренції [5].

Стратегічною метою державної промислової політики України є створення багатогалузевого, високотехнологічного, конкурентоздатного, високоефективного промислового комплексу, що забезпечує зміцнення економічної незалежності й національної безпеки країни, гідний рівень життя народу, оздоровлення екологічної обстановки та інтеграцію України у систему світогосподарських зв'язків на взаємовигідних умовах.

Державні механізми сучасної промислової політики мають спрямовуватись на всебічну підтримку інноваційних організацій в їхніх зусиллях щодо забезпечення промислового розвитку ринковими методами; вдосконалення правової бази та стимулів подальшого розвитку мережі інноваційних структур; розвиток нових форм взаємодії наукових організацій та підприємств для створення й впровадження інновацій; покращення систем захисту інтелектуальної власності та просування її на ринок; розширення підготовки кадрів вищої кваліфікації.

Державна промислова політика має включати такі елементи:

- державна підтримка пріоритетних напрямів розвитку промисловості, що є наукоємними та високотехнологічними;
- заохочення до інвестування у промислове виробництво в країні;
- стимулювання до зменшення енерго- та матеріаломісткості промислового виробництва;
- стимулювання власників промислових підприємств до інновацій;
- розширення ринку збуту промислових товарів [6].

Основні мультиплікативні ефекти, що виявляються під час вдалого вибору державної промислової політики, узагальнено на рис. 1.



Рис. 1. Основні мультиплікативні ефекти державної промислової політики (узагальнено автором)

Як показує світовий досвід, за останні роки як шлях стимулювання інвестицій у сферу інновацій, розвитку конкурентоспроможності та створення нових робочих місць широкого визнання набула промислова політика розвитку, що базується на кластерному підході. Сьогодні промисловий кластер – це один з найефективніших способів організації взаємодії господарюючих одиниць. Кластерний підхід є важливим джерелом підвищення ефективності промислового виробництва. Потрібно використовувати зарубіжний досвід кластерного підходу для промислового сектору України, застосовувати кластерний підхід з урахуванням специфіки просторової структури економіки України й окремих регіонів у взаємозв'язку з традиційними підходами. Створення сприятливих умов для розвитку кластерних проєктів дасть змогу найефективнішим чином використовувати потенціал промислового сектору України.

Запровадження кластерного підходу в промисловій політиці держави приводить до таких позитивних зрушень:

– промисловість, яка функціонує за принципом кластерного підходу, характеризується вищим рівнем зайнятості;

– розвиток промисловості в регіоні покращується з формуванням галузево-споріднених кластерів у сусідніх регіонах;

– кластери є чинником впливу на залучення кваліфікованих працівників та дослідників для підвищення конкурентоспроможності продукції;

– кластери є центром концентрації інноваційних технологій як у традиційних, так і в нових галузях економіки;

– кластери є формою концентрації інвестиційних коштів на підприємства;

– кластерні об'єднання впливають на розвиток й використання конкурентних переваг регіону [7].

Промислові кластери можуть мати різну структуру та діяти в різних стратегічних напрямках. Виходячи з досвіду зарубіжних країн, кластери можна розглядати як ефективний вектор промислової політики для боротьби з кризовими явищами в економіці держави, оскільки вони штовхають до розвитку малого та середнього бізнесу, а також є центром концентрації інвестиційних коштів.

Ефективна державна інноваційна політика та активна інноваційна діяльність промислових підприємств сприяє реалізації науково-технологічного потенціалу промисловості. Впровадження інновацій дасть змогу промисловим підприємствам підвищити конкурентоспроможність продукції, що виробляється підприємствами на основі використання нових або значно поліпшених способів виробництва, пов'язаних із застосуванням новітніх технологій, зокрема ресурсо- та енергозберігаючих, удосконаленого виробничого устаткування [8].

Стратегічною метою державної промислової політики України є створення багатогалузевого, високотехнологічного, конкурентоздатного, високоефективного промислового комплексу, що забезпечує достатній рівень економічної безпеки країни, підвищення жит-

тєвого рівня народу, оздоровлення екологічної обстановки та інтеграцію України у систему світогосподарських зв'язків на взаємовигідних умовах. Вибір раціональнішого варіанта промислової політики має ґрунтуватися:

– на аналізі реального стану вітчизняної промисловості;

– на пошуку найефективніших варіантів забезпечення конкурентоздатності вітчизняної продукції;

– на оцінці місткості ринків збуту для вітчизняної промислової продукції в країні і за кордоном;

– на виваженні підходів до вибору протекціоністських заходів для продукції вітчизняного промислового комплексу;

– на визначенні можливих економічних наслідків вибору того чи іншого варіанта промислової політики [9].

Висновки. Для перспективного розвитку промислового сектору основним фактором є здійснення структурної перебудови та модернізації промислових комплексів та активізація державної політики у промисловому розвитку. Одним з найефективніших механізмів реалізації промислової політики, який би дав змогу поєднати науково-технологічний, інноваційний та виробничий потенціали промисловості, є об'єднання підприємств у промислові кластери. Об'єднання зусиль держави та бізнесу є важливим для успіху кластеризації. Діяльність держави у векторах розвитку промислової політики має бути спрямована на активізацію створення сприятливого макроекономічного, інформаційного та правового середовища для розвитку утворень кластерного типу. Особливим аспектом державної промислової політики є забезпечення національної економічної безпеки, а саме створення стабільної, стійкої та гарантованої системи ресурсо- та енергозбереження, надійного й безперебійного забезпечення держави всім комплексом промислової продукції, підтримка оптимального рівня військово-промислового виробництва, а на цій основі – обороноздатності та економічної безпеки країни.

Список використаних джерел:

1. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / [Ю. Кіндзерський, М. Якубовський, І. Галиця та ін.] ; за ред. Ю. Кіндзерського. – К. : НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів, 2009. – 928 с.
2. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості : наук.-аналіт. доповідь / [О. Амоша, В. Вишневський, Л. Збаразська та ін.] ; за заг. ред. В. Вишневського. – Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2014. – 200 с.
3. Ткач К. Теоретичні засади регіональної промислової політики : [монографія] / К. Ткач. – О. : Астропринт, 2008. – 279 с.
4. Стигліц Дж.Е. Економіка державного сектору / Дж.Е. Стигліц ; пер. з англ. – К. : Основи, 2005. – 854 с.
5. Промислова політика і управління розвитком промисловості в умовах системних дисбалансів: концептуальні основи (рос. мовою) / [В. Вишневський, О. Амоша, Л. Збаразська, О. Охтен, Д. Череватський] ; за заг. ред. В. Вишневського, Л. Збаразської. – Донецьк : НАН України, Ін-т економіки промисловості, 2013. – 180 с.
6. Горник В. Інвестиційно-інноваційний розвиток промисловості : [монографія] / В. Горник, Н. Дацій. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 200 с.
7. Кузьмін О. Кластери як важливий чинник залучення інвестицій на промислові підприємства / О. Кузьмін, Л. Саталкіна // Бізнес-Інформ. – 2013. – № 4. – С. 127–134.
8. Попадинець Н. Модернізація промисловості як передумова перспективного розвитку внутрішнього ринку України / Н. Попадинець // Економіка промисловості. – 2012. – № 1–2. – С. 50–58.
9. Гончаров Ю. Промислова політика України: проблеми і перспективи / Ю. Гончаров. – К. : Наук. думка, 1999. – 278 с.